

**BOLALARNING SAVOD O‘RGATISHGA TAYYORLIGINI
O‘RGANISH VA SAVOD O‘RGATISH MASHQLARI**

Qahramonov Aliboy Yolgoshevich

Filologiya fanlari nomzodi, ISFT instituti katta o‘qituvchisi

Djundarbekova Dinara

Ergasheva Xadichaxon

Jonzokova Elmira

ISFT instituti Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti 3-kurs talabalari

Annotatsiya: *Bugungi kunda yurtimizni dunyoga tanitishda, yuksaltirishda eng asosiy vazifani ta‘lim tizimi bajaradi. Sababi ta‘lim rivojlansa, bizdan yetuk, o‘z ishining ustasi bo‘lgan kadrlar yetishib chiqadi va bu kadrlar mamalakatimiz rivoji uchun o‘z hissasini qo‘shadi. Ta‘lim sifatini oshirish bu o‘qituvchi va o‘quvchining ta‘lim jarayonida hamkorlikda ish yuritsagina yuzaga keladi. Ta‘limning quyi bo‘g‘ini bo‘lmish boshlang‘ich ta‘lim ushbu jarayonlarni boshlab beradi. Ushbu maqolada ta‘limning dastlabki bosqichi bo‘lgan bolalarga savod o‘rgatish jarayonlari, ularning bu jarayonga tayyorligini o‘rganish va savod o‘rgatish mashqlari haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *savod, mashq, tayyorgarlik, bola, ta‘lim, o‘qish, yozish, bilim, tovush, harf, yozuv, so‘z, bo‘g‘in, gap.*

Savod o‘rgatishni to‘g‘ri tashkil etish uchun bolalarning unga nutqiy tayyorgarligini maxsus o‘rganish talab etiladi. Maxsus o‘rganish avgust oyida, hatto undan oldin bahordan boshlanadi. Bunda 1-sinfga keladigan o‘quvchining oilasiga yoki bolalar bog‘chasiga boriladi, suhbat o‘tkaziladi, bolalarning umumiy bilim saviyasi aniqlanadi.

Tanishish natijasini hisobga olish va nutqiy tayyorgarlikni o‘rganish uchun quyidagilarni aniqlash tavsiya etiladi:

1. O‘qish ko‘nikmasini aniqlash.
 - a) so‘zni sidirg‘a o‘qiydi;
 - b) bo‘g‘inlab o‘qiydi;
2. Yozuv ko‘nikmasi.
 - a) hamma harfni yozishni biladi, so‘z yozadi (bosma yoki yozma);
 - b) ayrim harflarnigina yozishni biladi (bosma yoki yozma);
3. Tovushni tahlil qilishga tayyorgarligi.

a) soʻzni boʻgʻinlarga boʻladi;

b) soʻz yoki boʻgʻindagi tovushni ajratadi;

4. Ogʻzaki bogʻlanishli nutqi. Sheʻrni yoddan oʻqish.

a) 3 ta yoki undan ortiq sheʻrni biladi, uni zavqlanib aytadi;

b) 1-2 ta sheʻrni biladi, aytishga uyaladi;

5. Ogʻzaki bogʻlanishli nutqi. Ertak aytish.

a) bir yoki bir nechta ertakni biladi va aytib bera oladi;

b) ertakni biladi va uni aytishga harakat qiladi, lekin ayta olmaydi;

6. Ogʻzaki bogʻlanishli nutqi. Fikr bayon qilish (“Rasmda nimalar koʻrayotganingni aytib ber”).

a) 20 soʻzdan ortiq bogʻlanishli hikoya, bir necha gap tuza oladi;

b) 10 tadan 20 tagacha soʻz, bir necha gap tuza oladi;

Shuningdek, bu jarayonda bola nutqining sintaktik qurilishi ham, foydalanadigan soʻzlar doirasi ham oʻrganiladi, toʻplangan materiallar ikki variantda yoziladi.

Maʼlumki, oʻquvchilar 1-sinfga har xil tayyorgarlik bilan keladi. Oʻquv materiallari 1-sinf oʻquvchilari saviyasiga mos, izchil ravishda beriladi. Shunga qaramay, har xil tayyorgarlik bilan kelgan oʻquvchilarning oʻzlashtirishlari turlicha boʻladi.

Oʻqituvchi sinfda frontal ishlash jarayonida 3 guruhdagi oʻquvchilar bilan parallel ish olib boradi. 3 guruh uchun ham oʻquv materiallari “Alifbe” hisoblanadi, unga qoʻshimcha tarzda tarqatma materiallardan, jadvallardan, mustaqil ishlardan foydalanish mumkin.

Savod oʻrgatish jarayoni. Analitik-sintetik (tahlil-tarkib) tovush metodida savod oʻrgatish jarayoni 4 oy davom etadi. Bu jarayon quyidagi 2 davrga boʻlinadi:

a) alifbogacha tayyorgarlik davri (2 hafta);

b) alifbo davri (31 dekabrgacha davom etadi).

Alifbogacha tayyorgarlik davri. Bu davrning asosiy vazifasi oʻquvchilarni maktab, sinf, tartib-intizom qoidalari va oʻquv qurollari bilan tanishtirish, nutq oʻstirishga oid mashqlar oʻtkazib, fonematik eshitishni oʻstirishdan iboratdir.

Alifbogacha tayyorgarlik davri, oʻz navbatida, quyidagi 2 bosqichga boʻlinadi:

1. Harf oʻrganilmaydigan bosqich (1 hafta).

2. Unli tovush va harf oʻrganiladigan bosqich (1 hafta).

Tayanch soʻzlar asosida gap tuzdirish, “Alifbe” sahifalaridagi soʻzlarning talaffuzi, oʻqilishi va maʼnolari ustida ishlash kabi ishlar uyushtiriladi (Bu tarzda ishlar har bir darsda mavzularga bogʻliq ravishda izchil davom ettirib boriladi).

Bu bosqichdagi yozuv darslarida oʻquvchilar yozuv daftari va yozuv chiziqlari bilan tanishtirilib, harf elementlarini yozishga oʻrgatiladi, ularda namunaga qarab grafik xatolarini aniqlash oʻz-oʻzini tekshirish, harf oralarining tengligiga rioya qilish, chamalab yozish kabi koʻnikmalar hosil qilinadi.

2-bosqichda unli tovush-harflar oʻrgatiladi. Bunda ularning quyidagi uch xususiyatini oʻquvchilar amaliy ravishda puxta egallashlariga erishish lozim.

Shuningdek, bu bosqichda tovush bilan harfni farqlashga oʻrgatish koʻzda tutiladi. Ushbu bosqichdanoq tovush va harf oʻrtasidagi chegaraga qatʼiy rioya qilinadi. Bolalarga tovush haqidagi maʼlumotlar kitob ochtirilmay beriladi.

Alifbo davri. Bu davr 31 dekabrgacha davom etib, unda oʻquvchilar alifbodagi barcha unli va undosh tovush-harflar bilan tanishtiriladi.

Oʻquvchilarning tovush va harfni yaxshi tanishlari, elementar oʻqishni muvaffaqiyatli egallashlari uchun boʻgʻinga boʻlish, boʻgʻin chegarasini aniqlash, boʻgʻindan tovushni ajratish, tovush va harf munosabatini aniqlash, kesma harflardan boʻgʻin tuzish va oʻqish, boʻgʻin-tovush, tovush-harf tahlili kabi mashqlardan foydalaniladi.

3) oʻrganilganlar takrorlanib, harf birikmalari ng, sh, ch, 2 tovushni ifodalaydigan j, tutuq belgisi (ʻ) va joʻja, jurnal, jirafa, tong, soʻng, bodring, choynak, shudring va shu kabi soʻzlarni oʻqishga oʻrgatiladigan bosqich.

Fonetik ishlar sohasida jarangli va jarangsiz undoshlarni taqqoslashga, ularning soʻz maʼnosini farqlashdagi faoliyatini aniqlashga oid mashqlar oʻtkaziladi (ziyrak-siyrak, dil-til kabi).

Asosiy davrning oxirlarida jarangsiz jufti talaffuz qilinadigan undoshli soʻzlar: koʻrib (koʻrip), qaytdik (qayttik), aytib (aytip), ketayotib (ketayotip), tortib (tortip), terib (terip), olib (olip), obod (obot), borishdi (borishti)..

Yuqoridagi kabi soʻzlarni oʻqish bilan boʻgʻinlab oʻqish malakasi takomillashadi: oʻquvchilar talaffuzi va yozilishida farqlanadigan soʻzlarni ham toʻgʻri oʻqishga oʻrganadilar.

Savod o'rgatish mashqlarining asosiy turlari bilan tanishib chiqamiz.

Tovush ustida ishlash. Tovush savod o'rgatishning asosi bo'lib xizmat qiladi. Savod o'rgatish davrida so'z va bo'g'inlarni tovush tomonidan analiz va sintez qilish, tovush va ularning artikulyatsiyasini analiz qilish mashqlari o'tkaziladi, diktsiya (ravshan, burro gapirish) ustida ishlanadi, logopedik ishlar olib boriladi.

I. Analiz mashqlari.

1. Nutq (gap)dan so'zni ajratish; so'zni aniq talaffuz qilish; bo'g'inlarga bo'lish va bo'g'inlarni aniq talaffuz qilish, urg'uli bo'g'inni ajratish va uni boshqa bo'g'inlardan farqlab, kuchli talaffuz qilib o'qish, maxsus tovushni ajratgan holda so'zni bo'g'inlab o'qish (aaaa-na, noon, iin, sssa-na, ki-yyyik, iish).

2. Darsda o'rganiladigan yangi tovushni ajratish. Bunday tovushni birinchi marta ajratishning bir necha usuli bor:

Bu jarayonda Omonashvili ishlab chiqqan usuldan ham foydalanish mumkin. Bunda tovush emas, harf asos qilib olinadi. O'quvchilar o'rganilgan harflar ichidan notanishini topadilar, so'ng uning o'qilishi va fonetik belgilari ustida ishlanadi:

Darsda yangi tovush birinchi marta ajratib, talaffuz qilingandan so'ng, odatda, shu tovush so'z boshida, o'rtasida, oxirida kelgan va aniq talaffuz qilinadigan so'zlar tanlanib, o'quvchilarga talaffuz qildiriladi.

3. So'zdagi tovushlarni sanash va ularning nomini tartibi bilan aytish, sonini aniqlash, bo'g'inlarni sanash: Olma “ol-ma; o-l-m-a” to'rtta tovush, to'rtta harf, ikki unli tovush, ikki undosh tovush, ikki bo'g'in Bu usuldan o'quv yilining ikkinchi yarmida va keyingi sinflarda ham fonetik tahlil sifatida foydalaniladi.

II. Sintez mashqlari.

1. Tovush tomonidan analiz qilingan so'zni yoki bo'g'inni talaffuz qilish va uni kesma harfdan tuzish (yozish); shu so'z yoki bo'g'inni o'qish.

2. O'rganilgan undosh yoki unli bilan (na, ni, no; la, lo, li; ay, uy, oy, ...) bo'g'in jadvalini tuzish; bo'g'in jadvalini kitobdan yoki matndan o'qish.

Xulosa qilganda, faqat analiz yoki faqatgina sintez bilan kifoyalanib bo'lmaydi, ammo tafakkur faoliyatining u yoki bu turi yetakchi o'rin tutadi. O'quvchi so'zni analiz qilish bilan uni leksik

ma'noga ega bo'lgan bir butunlik sifatida anglaydi, bu sintezdir; so'z sintez qilinganda uning tovush tarkibiga diqqat jalb etiladi, bu esa analizdir.

Umuman, savod o'rgatish jarayonida analitik-sintetik ishlar tizimi bolaning faol fikrlashini ta'minlaydi. Analitik-sintetik ishlar usuligina o'quvchilarning bilish mustaqilligini ta'minlaydi, “muammoli” vaziyat yaratadi, bolalarda kuzatuvchanlikni, ziyraklikni o'stiradi.

Tovush-harf tomonidan analiz va sintezni yengillashtiradigan foydali vositalar sifatida kesma harflar, kesma bo'g'inlar va harf terish taxtasi, shuningdek, abak (harakat qiladigan lentali ko'rgazma), kodoskop va shu kabi texnik vositalardan ham foydalaniladi; tovushlarning talaffuzi ustida ishlash uchun, shuningdek, yozib olingan ifodali nutqni (asosan, badiiy asarni) takroriy eshittirish uchun magnitafon yoki lingofon kabineti xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilar nutqini o'stirishdir. Nutq o'stirish uch yo'nalishda: so'z ustida ishlash, so'z birikmasi va gap ustida ishlash, bog'lanishli nutq ustida ishlash orqali amalga oshirilishi metodik adabiyotlarda qayd etilgan.

Savod o'rgatish darslarida ham yuqoridagi uch yo'nalish bo'yicha ish olib boriladi. Bolalar bu davrda, birinchidan, kiyim-kechak, ish qurollari, mevalar kabi predmetlar bilan tanishish yordamida so'zni ongli ishlatishga; ikkinchidan, turli sodda yig'iq gap (Bolalar yuguryaptilar), sodda yoyiq gap (Lola do'konga bordi), uyushiq bo'lakli gap (Anvar o'qidi va yozdi) tuzadilar. Ular bu ko'nikmalarni amaliy-mashqlar yordamida egallaydilar.

O'qish darslarida o'quvchilar rasmga qarab kichik hikoyacha tuzadilar, o'qituvchi savoliga to'liq javob berishga o'rganadilar. Alifbedagi rangli chiroyli rasmlar tevarak-atrofdagi predmet va hodisalar, hayvonlar va o'simliklarning nomini idrok etishga, bilib olishga yordam beradi.

Savod o'rgatish davrida o'quvchilarning talaffuzi ustida ishlash ham katta ahamiyat kasb etadi, chunki ko'pgina bolalar talaffuzida kamchiliklar bo'ladi: bir tovush o'rniga boshqasini (sh o'rniga s, r o'rniga l) talaffuz qiladilar, chuchuk til bilan duduqlanib gapiradilar, so'zdagi ayrim tovushni tushirib yoki boshqa bir tovush qo'shib talaffuz qiladilar, tovushlar o'rnini almashtirib qo'yadilar va h.k. Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun logopedlar maxsus mashqlardan foydalanadilar. O'qituvchi ham har bir darsda va darsdan tashqari

vaqtda o'quvchilar talaffuzini kuzatib borishi, kamchiliklarni aytib, to'g'ri talaffuz namunasini ko'rsatishi lozim.

Savod o'rgatish davridagi har bir dars jarayonida nutq o'stirish ishiga alohida e'tibor qaratish lozim. SHundagina o'quvchilarda adabiy nutq (shevalar ta'sirisiz, adabiy me'yor asosidagi nutq) ko'nikmalari shakllanadi va malakaga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o'qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2013Dehqonova
2. Mehridinov Z. Isamuhammedov O. “Boshlang'ich ta'lim saboqlari” Toshkent 2014.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022
4. M.Yo'ldoshev. O'zbek tili praktikumi (1-qism). Toshkent: TDPU. 2005
5. Oripov B. T. Darslarning samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent: 1983- yil.
6. Roziqov O., Og'ayev S., Mahmudov M., Adizov B. Ta'lim texnologiyasi. – T.: O'qituvchi, 2002.
7. M.U., Djanaliyeva G.A. Ta'lim metodlarini tanlash mezonlari va muammolari. Ta'lim texnologiyalari. T., 2006-yil

